

V99VA

دانشگاه قم

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

موضوع

حجیت اجماع و بررسی

آراء فریقین

استاد راهنما

حضرت آیت الله حسین کریمی

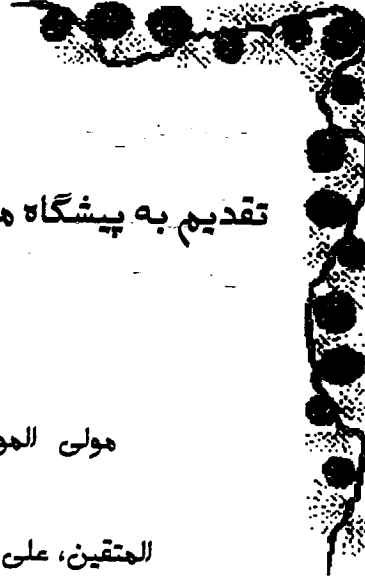
استاد مشاور

حضرت حجة الاسلام والمسلمین محمد علی راغبی

تهیه و تدوین

علی نظر انصاری

بهار ۱۳۷۷

تقديم به پيشگاه مقدس

مولی الموحدین، سیدالوصیین، امیر المؤمنین، امام

المتقین، علی بن ابی طالب علیه افضل صلوات الحصلین، و

کوثر فیاض عصمت و طهارت، نخستین مظلومه و اولین مدافع

امام مظلوم، قرّة عین رسول، زهرای بتول سلام الله علیها.

حق شناسی، تقدیر، اعتذار

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَىٰ جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَ الْمُرْسَلِينَ سَيِّمًا أَشْرَفَهُمْ وَأَفْضَلَهُمْ حَبِيبِ آلِهِ الْعَالَمِينَ أَبِي الْقَاسِمِ الْمُصْطَفَى مُحَمَّدٍ وَعَلَىٰ آلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ سَيِّمًا وَلِيِّ اللَّهِ الْأَعْظَمِ وَحُجَّةِ اللَّهِ الْمُنْتَظَرِ صَاحِبِ الْأَمْرِ وَالْعَصْرِ عَجَّلَ اللَّهُ فَرْجَهُ الشَّرِيفِ رُوحِي وَأَرْوَاحِ الْعَالَمِينَ لِتُرَابِ مَقْدَمِهِ الْفِدَاءِ، وَاللَّعْنَةُ الدَّائِمَةُ عَلَىٰ أَعْدَائِهِمْ وَغَاصِبِي حَقُوقِهِمْ وَمَعَادِي أَوْلِيَائِهِمْ وَمَوَالِي أَعْدَائِهِمْ أَجْمَعِينَ مِنَ الْآنَ إِلَىٰ يَوْمِ الدِّينِ.

با توجه به حدیث شریف «من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق» اینجانب بر خود فرض می‌دانم از کلیه سروران معظمی که به نوعی از انحاء در تألیف و تدوین این نوشتار بر این حقیر منت نهاده و با ارشادات و هدایات خویش زمینه تألیف این وجیزه ناچیز را مساعد فرمودند کمال قدردانی و نهایت تشکر نموده بخصوص از حضرت آیت اله حسین کریمی استاد محترم رهنما و حضرت حجة الاسلام والمسلمین جناب آقای محمدعلی راغبی استاد مشاور که علی‌رغم مشکلات عدیده کریمانه و با سعد صدر حقیر را راهنمایی و ارشاد نمودند قلباً سپاسگزارم. همچنین از مسئولان و دست‌اندرکاران محترم دانشگاه قم که با بزرگواری در این راستا همکاری صمیمانه نمودند تشکر و قدردانی می‌نمایم.

بی‌شک نوشته مزبور دارای نقائص و معایب زیادی می‌باشد، که امیدوارم مطالعین محترم از اشکالاتش غمض عین نموده و حقیر را در اصلاح آن ارشاد فرمایند.

«و ما توفیقی إلا بالله عليه توكلت و اليه اتيب»

«والسلام على جميع عباد الله الصالحين»

پیشگفتار «پیش در آمده»

متداول است که دانشجویان کارشناسی ارشد پایان نامه تحصیلی خود را در موضوعی خاص ارائه دهند. حقیر نیز موضوعی را انتخاب نموده و پیرامون آن به بحث و بررسی پرداختم هر چند متصور است که از موضوعات حل و فصل شده است و مفروغ عنه می باشد، اما به لحاظ اینکه در خلال ارزیابی آن به برخی از حوادث تلخ صدر اسلام اشاراتی می شود و پاره ای از واقعیتها بیان می گردد آن را برگزیدم و در قالب موضوع اصولی «حجیت اجماع از دیدگاه فریقین ارائه نمودم.

اگر چه با گستردگی و ظرافت مسئله و تضارب و اضطراب فوق العاده آراء و نظریات پیرامون آن مواجه شدم، بویژه راجع به انگیزه اصلی تکوین و تاریخچه وجودی آن قلم فرسائی کار ساده ای نیست، ولی با استعانت از الطاف خداوند متان و در ظل توجهات کریمه اهل البیت حضرت معصومه سلام الله علیها و با ارشادات مشفقانه اساتید بزرگوار حضرت آیت اله حسین کریمی و حجج السلام جناب آقای موسوی رکنی و جناب آقای محمدعلی راغبی، موضوع را مورد مذاقه قرار دادم و با توجه به بضاعت مزجاة خویش این وجیزه را قلمی نمودم.

چکیده

نوشته‌ای که در پیشرو دارید مشتمل است بر تعریف، توضیح و تحدید یکی از ادله فقهیه که به عقیده عمده صاحب‌نظران، پاره‌ای از وجوهات آن دارای ارزش استنباطی می‌باشد، و در مواجهه با بسیاری از مسائل مستحدثه و فروعات جدید فقهی تأثیر کشفی بسزائی دارد. این نوشتار در صدد معرفی کامل زمینه‌های وجودی موضوع مورد نظر (اجماع) و ارائه اختلاف نظرهای کاربردی و انواع و اقسام آن و انحاء گوناگون کاشفیت و اعتبار آن می‌باشد. قابل ذکر است که موضوع مزبور از نخستین نطفه تکوّن و اولین نمود بارز و آشکارش تا انتهای مباحث متنوع آن از دیرزمان محطّ انظار علمای فِرَق مختلف بوده و عرصه ابراز نظریات متفاوت و متضاد دو طیف اعتقادی کاملاً متغایر و متمایز واقع شده است. بدیهی است که جستجو و کنکاش پیرامون حقیقت امری که یکی از کهنترین و جنجالی‌ترین مسائل حوزه فقه و اصول و... بوده، در لابلای این همه متون قدیم و جدید کاری بسیار صعب و دشوار است، لذا نگارنده با استعانت از خداوند متعال و بهره‌گیری از رهنمودهای بزرگان فن (اساتید محترم راهنما و مشاور اید هما الله تعالی) به بررسی دقیق موضوع پرداخته و آراء فریقین و ادله حجیت ادعائی آنها را ارزیابی نموده و مآلاً نظر خود را در ارتباط با مراحل مختلف ثبوتی و اثباتی و کاشفیت و حجیت آن ارائه داده‌ام.

کلیدواژه:

حجت - اجماع - اجماع محصل - اجماع منقول - امامیه - عامه.

من ... التوفیق و علیه التکلان.

فهرست مطالب

صفحات

عناوین

۱	فصل اول: «مفردات»
۲	۱-۱: حجیت
۲	۱-۱-۱: معانی لغوی و اصطلاحی حجّت
۴	۱-۱-۲: اعتباری یا انتزاعی بودن حجیت
۷	۲-۱: اجماع
۸	۱-۲-۱: معانی لغوی
۹	۲-۲-۱: تعریف اصطلاحی
۹	۳-۲-۱: بررسی اصطلاحات مربوط به اقسام اجماع
۱۰	۱-۲-۳-۱: اقسام اجماع به لحاظ مقام احراز و اثبات
۱۰	الف) محصل
۱۰	ب) منقول
۱۱	۱-۲-۳-۲: انواع اجماع از نظر متعلق
۱۱	الف) بسیط
۱۱	ب) مرکب
۱۱	۱-۲-۳-۳: تقسیمات اجماع از نظر مقام ثبوت و کشف
۱۱	الف) دخولی (حتی)
۱۱	ب) لطفی
۱۱	پ) حدسی
۱۱	ج) نشرفی
۱۱	ج) مدرکی (مستند)
۱۱	ح) قاعدنی (کیروی)
۱۱	د) تقریری
۱۱	ذ) سکوتی
۱۱	ر) تقیه‌ای
۱۱	ز) ریاضتی
۱۱	ژ) اجتهادی
۱۱	ک) تقدیری
۱۲	۳-۱: فریقین
۱۲	الف) امامیه

۱۳	ب) عامه
۱۵	«مرحله ثبوتی بحث»
۱۵	فصل دوم: «جایگاه اجماع در ادله استنباط
۱۶	۱-۲: ادله استنباط (نقش ادله در استنباط)
۱۷	۲-۲: اقسام دلیل استنباطی
۱۸	۳-۲: مکلف در قبال حکم شرعی
۱۹	۴-۲: ظن
۱۹۶	۲-۴-۱: اقسام ظن
۱۹	الف) شخصی
۱۹	ب) نوعی
۲۰	ج) خاص
۲۰	د) مطلق
۲۰	ذ) طریقی
۲۰	ر) موضوعی
۲۱	۲-۴-۲: امکان تعبد به ظن
۲۳	۲-۴-۳: تأسیس اصل و ادله آن
۲۳	الف) قرآن
۲۳	ب) سنت
۲۴	ج) اجماع
۲۴	د) عقل
۲۸	فصل سوم: «تاریخچه اجماع»
۲۹	۱-۳: اولین کاربرد اجماع در حوزه فقهی امامیه
۳۱	۲-۳: ظهور و پیدایش اجماع در فقه عامه
۳۳	۳-۳: آیارای مردم می تواند مثبت حکم خدا باشد
۳۵	۴-۳: عدم تحقق اجماع بر خلافت ابوبکر
۴۰	۳-۴-۱: دیدگاه عباس بن عبدالمطلب
۴۱	۳-۴-۲: عدم حضور علی <small>علیه السلام</small> در میان مجمعین
۴۷	۳-۵: امکان وقوعی امکان
۴۸	۳-۶: امکان علم به تحقق اجماع
۴۹	۳-۷: امکان حجیت اجماع
۵۰	فصل چهارم: «ادله حجیت اجماع» (مرحله اثباتی)
۵۱	۴-۱: ادله حجیت اجماع از دیدگاه عامه

۵۱	۴-۱-۱: آیات مورد استناد
۵۱	الف) ۱۵/نساء
۵۵	ب) ۱۴۲/بقره
۵۷	ج) ۱۱۰/آل عمران
۵۹	د) ۱۰۳/آل عمران
۶۰	ذ) ۵۹/نساء
۶۲	۴-۱-۲: تمسک به سنت
۶۸	۴-۱-۳: استدلال عامه برای حجیت اجماع به دلیل عقلی
۶۸	۴-۲: بررسی حجیت اجماع از دیدگاه امامیه
۷۳	۴-۲-۱: وجوه کاشفیت اجماع
۷۵	۴-۲-۱-۱: طریقه حسی یا تضمینی
۷۶	الف) تقریر این روش
۷۶	ب) نقد و بررسی
۷۸	۴-۲-۱-۲: اجماع لطفی
۷۸	الف) تعریف و تقریر
۷۹	ب) ویژگیهای این طریقه
۸۱	ج) اشکالات این قاعده
۸۶	۴-۲-۱-۳: طریقه کشفی و ارزیابی آن
۸۶	الف) تقریر این طریقه
۸۷	ب) عدم حجیت آن
۹۱	۴-۲-۱-۴: حجیت اجماع تقریری
۹۱	الف) ویژگیها و خصوصیات
۹۲	ب) نقد و بررسی
۹۴	۴-۲-۱-۵: کاشفیت به طریقه تشریفی
۹۷	۴-۲-۱-۶: اجماع قاعدتی (مدرکی)
۹۸	۴-۲-۱-۷: بررسی حجیت اجماع حدسی
۹۸	الف) ملازمه عادیه
۹۹	ب) تراکم ظنون
۹۹	ج) کشف از دلیل معتبر
۱۰۶	۴-۲-۱-۸: اجماع سکوتی
۱۰۶	۴-۲-۱-۹: اجماع تقیه‌ای
۱۰۶	۴-۲-۱-۱۰: اجماع ریاضتی

- ۱۰۶ ۴-۲-۱-۱۱: اجماع اجتهادی
- ۱۰۷ ۴-۲-۱-۱۲: اجماع تقدیری
- ۱۱۱ ۴-۲-۱-۱۳: جمع بندی مباحث اجماع محصل
- ۱۱۴ **فصل پنجم: «بررسی حجیت اجماع منقول»**
- ۱۱۵ ۵-۱: اجماع منقول متواتر
- ۱۱۵ ۵-۲: اجماع منقول به خبر واحد
- ۱۱۶ ۵-۲-۱: حجیت اجماع منقول مطلقاً
- ۱۱۷ ۵-۲-۲: نقد نظریه فوق
- ۱۱۷ الف) مقدمه اول
- ۱۱۹ ب) مقدمه دوم
- ۱۲۰ ۵-۲-۳: مستند ناقل اجماع و مبانی او در نقل
- ۱۲۱ ۵-۲-۳-۱: نقل به طریق حسّی
- ۱۲۳ ۵-۲-۳-۲: نقل حدسی
- ۱۲۴ ۵-۲-۳-۳: اگر مستند ناقل، اجماع تشریفى باشد
- ۱۲۵ ۵-۲-۴: عدم حجیت اجماع منقول مطلقاً
- ۱۲۶ ۵-۲-۵: بررسی نظریه قائلین به تفصیل
- ۱۲۸ ۵-۲-۶: ساختار اجماعات منقوله از ناحیه نقل سبب و مسبب
- ۱۲۸ الف) منقول فقط سبب باشد
- ۱۳۰ ب) منقول فقط مسبب باشد
- ۱۳۱ ج) منقول هم سبب باشد هم مسبب
- ۱۳۲ ۵-۲-۷: ملاک تشخیص سبب یا مسبب بودن نقل
- ۱۳۳ ۵-۲-۸: نظریات برخی از علماء فن در اعتبار اجماع منقول
- ۱۳۳ ۵-۲-۸-۱: صاحب معالم رحمته الله علیه
- ۱۳۴ ۵-۲-۸-۲: شیخ اعظم انصاری رحمته الله علیه
- ۱۳۵ ۵-۲-۸-۳: آخوند محمدکاظم خراسانی رحمته الله علیه
- ۱۳۶ ۵-۲-۸-۴: میرزای نائینی رحمته الله علیه
- ۱۳۷ ۵-۲-۸-۵: محمدرضا مظفر رحمته الله علیه
- ۱۳۷ ۵-۲-۸-۶: محمدجواد مغنیه رحمته الله علیه
- ۱۳۸ ۵-۲-۸-۷: امام خمینی رحمته الله علیه
- ۱۳۸ ۵-۲-۸-۸: آیت الله گلپایگانی رحمته الله علیه
- ۱۳۹ ۵-۲-۸-۹: آیت الله خوئی رحمته الله علیه
- ۱۴۰ ۵-۲-۹: نظریه نهائی راجع به حجیت اجماع منقول

- ۱۴۱ ۵-۲-۱۰: نمونه‌هایی از فتاوی و احکام شرعی مستند به اجماع
- ۱۴۴ فصل ششم: «تنبیها»
- ۱۴۵ ۶-۱: احداث قول ثالث
- ۱۴۵ ۶-۱-۱: نظر علمای اهل سنت
- ۱۴۵ ۶-۱-۲: نظر اصولیون شیعه
- ۱۴۷ ۶-۲: آیا قول به فصل جایز است؟
- ۱۴۸ ۶-۳: اختلاف امامیه در دو قول
- ۱۵۱ ۶-۴: تعارض اجماع منقول با سایر ادله
- ۱۵۱ ۶-۴-۱: تعارض اجماعات منقوله
- ۱۵۲ ۶-۴-۲: تعارض اجماع منقول با خبر واحد
- ۱۵۳ ۶-۴-۳: تعارض اجماع با کتاب الله
- ۱۵۳ ۶-۵: اجماع و نسخ
- ۱۵۵ ۶-۶: حکم منکرین اجماع

«مقدمه»

میزان کارآئی هر آئین و مرامی در میدان عمل متوقف بر مبنای فکری و متون اعتقادی آن است، و برای آشنائی با یک مکتب و آئین، نخست باید منابع فکری رسمی آن را شناخت. اسلام بعنوان کاملترین دین دارای منابع فکری غنی است، و دینی است که از آغاز تاکنون، در صحنه رقابت با اندیشه‌ها و فلسفه‌ها و آئین‌های مختلف حضور داشته و هم‌اینک که عصر نیهیلیسم و پوچ‌گرایی، و هنگامه اوج درندگی نظامهای جهان‌خوار، و تکوّن فرهنگهای منحط ضد بشری است، این آئین مقدس روزنه‌امیدی برای انسانهای در بند و یغمازده و تحقیر شده می‌باشد.

البته رمز بقاء و فروزندگی این شریعت الهی در رویارویی با تمامی مظاهر تباهی و فساد و ضلالت و مکاتب منحط، هماهنگی آن با تمام آفرینش و همه طبیعت است، چون ناشی از فطرت و جوشیده از عمق جان جهان خلقت است، همگام با مسیر فطرت قادر به ادامه حیات و حرکت می‌باشد.

اسلام دارای دینامیسم و نیروی ذاتی خلاقیتی است که بقاء حرکت دائمی آن را تضمین نموده و آن نیرو با تکیه بر منابع وزین اعتقادی و فکری بعنوان موتور حرکت و کلید دوام این دین پایدار، عامل حل و فصل مسائل مستحدثه و جوابگوی نیازهای مستمر و پدیده‌های نوظهور و رهبری جامعه بشری می‌باشد^(۱).

آن نیروی خلاق که اجتهاد نام دارد، برای پویائی حیات خود، بررسی هر چه بیشتر و عمیقتر منابع تغذیه‌ای حیاتی و تکاملی خود را می‌طلبد. قطعاً وظیفه مجتهدان و اسلام‌شناسان است که با وسع مجاهدت و جد و جهد با تکیه بر منابع غنی فکری اسلام (قرآن و سنت «قول و فعل تفریر معصومین علیهم‌السلام») و اجماع «اتفاق نظر کامل مجتهدین در مسئله‌ای خاص» و عقل که

در واقع منابع تغذیه اعتقادی و اخلاقی و حقوقی و اجتماعی ایدئولوژی اسلام هستند، در راهیابی بشر به قله سعادت و حرکت به سمت کمال نقش منحصر به فرد خود را ایفا نمایند. لذا بر هر مجتهد فرض است که پیش از هر چیز این منابع را بشناسد و طرز استفاده و بهره‌برداری از آنها را بداند و با تاریخچه، اصطلاحات، مفاهیم میزان کارآئی، استعداد و عملکرد این منابع آگاه شود.

ولذا در همین راستا اجماع که یکی از ادله اجتهاد است مورد بحث و تدقیق نظر قرار گرفته است.

امید آنکه مرضی حق تعالی قرار گرفته و مقبول صاحب‌نظران افتد.

درود و سلام و صلوات خداوند بر ارواح تابناک حضرات معصومین علیهم‌السلام و تمامی فقهای عظیم‌الشأن و علمای وارسته که فرهنگ ناب اسلامی و معارف حقه امامیه را حراست نموده و همواره دشمنان را از حوزه دین و فقاقت پراکندند، درود و رحمت واسعه خداوند بر روح بلند و ملکوتی سلاله پاک علی مرتضی، امام و مقتدایمان حضرت امام خمینی (قدس الله نفسه الزکیه)، مجدد اسلام ناب محمدی که همان تشیع راستین است که بر ستمکاران یورش برد و حق را جانی تازه بخشید. و رحمت و مغفرت بی‌پایان الهی بر شهیدان همیشه شاهد، که عدل به کردارشان قائم و به همت و الایشان جهان به اسلام گرائید.

«اللهم عجل لولیک الفرج و النصر و العافیة واجعلنا من احسن اعوانه و انصاره»

مفردات

حجّیت

اجماع

فریقین

۱-۱: حجت

۱-۱-۱: معانی لغوی و اصطلاحی حجت

الف: معانی لغوی

حجت: دلیل و برهان. اثبات^(۱)

حجت: عذر: بهانه - دستاویز - عذر ساختگی^(۲)

حجت: دلیل و برهان، هر چیزی که صلاحیت دارد در مقام محاجه علیه خصم استدلال و احتجاج شود و باعث غلبه بر او گردد.

بعبارت دیگر، هر چیزی که صلاحیت دارد بوسیله آن بر غیر احتجاج شود، یعنی عند الخصومة بواسطه آن بر غیر دست یافت. که خود دو گونه است:

الف: عذرش را قطع کردن

ب: تمسک صاحب حجت به عذری که عند الغیر معذر باشد^(۳).

ب: معانی اصطلاحی حجت

شایان توجه است که تأسیس معنای اصطلاحی موقوف بر نیاز و عدم کارائی معنای عرفی و لغوی است، و لذا چون معنای لغوی و عرفی حجت برای مباحث اصولی کافی است، نیازی به معنی اصطلاحی آن نیست، زیرا اصولی دنبال «ما یصح به الاحتجاج» است، حالا اگر بوسیله آن قطع و وجدان حاصل شد، به حکم عقل، احتجاج صحیح است و اگر قطع نبود نیاز به دلیل قطعی بر اعتبار آن داریم تا حجت تعبدی شود که این حجت تعبدی، اگر اعتبار آن به لحاظ کاشفیت

۱- ۲- القاموس العصری ص ۱۳۶ - اقرب المورّد ص ۱۶۴.

۲- اصول الفقه ج ۳، ص ۱۲.